

УДК 37.013.42

Л. І. РОМАНОВСЬКА
доктор педагогічних наук, професор
Хмельницький національний університет

НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НАРКОЗАЛЕЖНИМИ В РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

У статті висвітлено напрями та зміст роботи з наркозалежними в реабілітаційних центрах. Розроблено зміст реабілітації наркозалежних, виявлено особливості соціально-педагогічної роботи з ними як у середовищі реабілітаційного центру, так і поза ним. Розглянуто соціальне навчання й соціальне виховання наркозалежних як складові ресоціалізації. Наголошено на важливості впровадження корекційно-профілактичної роботи, організації соціального супроводу наркозалежних, сприяттє налагодженню їх нормальної життєдіяльності, допомозі в соціальній інтеграції та конструюванні сприяттєвого середовища життєдіяльності.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічна робота з наркозалежними, реабілітаційні центри, ресоціалізація.

Актуальність проблеми соціально-педагогічної роботи з наркозалежними в реабілітаційних центрах зумовлена необхідністю зниження рівня суперечності між об'єктивною потребою впровадження соціально-педагогічної роботи з наркозалежними з метою подолання явища наркозалежності та недопущення його поширення, а також низьким теоретичним рівнем розробки змісту й технологій роботи в цьому напрямі. Отже, **метою статті** є висвітлення напрямів роботи з наркозалежними в реабілітаційних центрах, що сприяттє виявленню особливостей роботи з соціальною категорією “наркозалежні”, конкретизації та урізноманітненню змісту соціально-педагогічної роботи.

Останнім часом із розвитком соціальної педагогіки як окремої наукової галузі зростає науковий інтерес дослідників до вивчення проблем наркозалежних осіб саме в соціально-педагогічному контексті.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що обґрунтуванню та розробці змісту, технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в напрямі запобігання наркотизації присвячено праці П. Гусак, Т. Журавель, Н. Заверико, І. Звереві, Н. Зимівець, О. Караман, С. Коношенка, Н. Краснові, О. Кузьмінського, Н. Литвинові, С. Омельченко, С. Пальчевського, В. Петровича, В. Поліщук, С. Харченка, Ю. Чернецької та ін. Різноманітні аспекти соціально-педагогічної та соціальної роботи з дітьми та молоддю в напрямі запобігання розвитку соціально негативних явищ представлено в наукових і науково-методичних статтях Т. Вербицької, Н. Заварові, Л. Пустолякової, Т. Сокурєнко, О. Степові-Плейтух, В. Сутчук та ін.

Розкриємо зміст напрямів соціально-педагогічної роботи з наркозалежними.

Перший напрям стосується *соціально-педагогічної роботи з наркозалежними в реабілітаційному центрі*. Її зміст полягає в діагностиці потреб наркозалежних, їх соціальному навчанні та вихованні, соціальній адаптації до середовища ресоціалізації, соціальній реабілітації.

Другий напрям полягає в *соціально-педагогічній роботі з наркозалежними поза реабілітаційним центром* і реалізується через корекційно-профілактичну роботу, організацію соціального супроводу, сприяння налагодженню нормальної життєдіяльності, допомогу в соціальній інтеграції та конструюванні сприятливого середовища життєдіяльності.

Зазначимо, що зміст визначається сукупністю соціальних знань, практичних умінь, соціальним досвідом, налагодженням процесів соціальної адаптації, реабілітації, інтеграції в суспільство, наданням дієвої допомоги як із боку суб'єктів, так і за умови використання потенціалу родини наркозалежних осіб.

Розкриємо зміст першого напрямку соціально-педагогічної діяльності з ресоціалізації наркозалежних, який полягає в діагностиці потреб наркозалежного, соціальному навчанні та вихованні, соціальній адаптації до середовища ресоціалізації, соціальній реабілітації наркозалежного.

Комплексний аналіз різноманітних підходів до надання професійної соціально-педагогічної діяльності [1; 2; 7; 8] показав, що суть діагностики потреб наркозалежних є неодмінною складовою процесу роботи з будь-якою категорією осіб, зокрема й із наркозалежними. Тому доцільно говорити про соціальну діагностику стану особи, що характеризується певними термінами – оцінка потреб, вивчення життєвої ситуації, збір інформації, аналіз соціальної ситуації тощо [2, с. 44]. Така діагностика дає змогу з'ясувати: особистісні характеристики (соціально-демографічні, рівень здоров'я наркозалежного (загальний рівень здоров'я, супутні захворювання, проблеми, пов'язані з уживанням ПАР, психіатричні проблеми), його здібності, якості, інтереси, (рівень розвитку когнітивної, комунікативної, поведінкової сфер, захоплення, таланти, нахили особистості); соціальні характеристики (відношення до груп ризику, наркофільних субкультур, наявність авторитетних осіб), правові характеристики (юридичний статус наркозалежного, його кримінологічні характеристики); особливості життя наркозалежного (соціальна ситуація розвитку сім'ї, рівень і характер сімейних відносин, наявність підтримки); основні стресові чинники, які заважають наркозалежному нормально функціонувати, зумовлюючи потребу вживання наркотиків; можливості та ресурси самодопомоги наркозалежного, можливості та ресурси сім'ї, найближчого оточення, суспільних інститутів щодо допомоги наркозалежному.

Наступною складовою цього напрямку є *соціальне навчання й виховання наркозалежних осіб*, що є цілеспрямованими складовими процесу ресоціалізації особистості. *Соціальне навчання* передбачає опанування знань, умінь і навичок розвитку соціальності. При цьому соціальне навчання спирається, передусім, на організацію спілкування між учасниками

соціально-педагогічного процесу. Саме через соціальне навчання відбувається реалізація механізму ресоціалізації – обернення негативного соціального досвіду, завдяки чому наркозалежні засвоюють нові зразки поведінки, цінності, нові знання, отримуючи їх від ресоціалізованих наркозалежних. Проте особливе місце в соціальному навчанні посідає організація взаємодії особистості із середовищем, координація виховних зусиль суспільства в цілому, соціальних груп, сім'ї, різних соціальних інститутів і закладів [3, с. 127]. Виходячи з вищезазначеного, окреслимо специфіку змісту соціального навчання наркозалежних у реабілітаційному центрі, яка передбачає: надання наркозалежним сучасних об'єктивних знань про адитивну поведінку, особливості асертивної поведінки для протистояння повторній наркотизації; орієнтація наркозалежних на соціально позитивне мікросередовище, ведення ЗСЖ, усвідомлення своєї самоцінності; формування загальнолюдських цінностей, антинаркотичної установки; формування навичок тверезого життя, суспільно-корисної, професійної діяльності, досвіду певного рівня функціонування в суспільстві. При цьому рушійними силами соціального навчання стає власний досвід тверезого життя, досвід раніше ресоціалізованих наркозалежних (наставників), соціальне переконання, наявність мотивації в наркозалежній особі. Результатом соціального навчання є модель просоціальної тверезої поведінки, яка здатна забезпечувати функціонування й самореалізацію наркозалежної особи.

Соціальне виховання як складова досліджуваного напряму визначено як цілеспрямований процес набуття нової соціальності через створення спеціальних умов (збагаченого середовища ресоціалізації) для розвитку й самореалізації наркозалежних осіб, обмежений певним місцем і часом. Специфічним змістом соціального виховання наркозалежних є: організація індивідуальної соціально-педагогічної допомоги наркозалежному в середовищі ресоціалізації; організація цілеспрямованого впливу різних суб'єктів і соціальних інститутів на наркозалежних із виховною метою, направленою на самовиховання й саморозвиток особистості наркозалежних. Усвідомлення самовиховання наркозалежних відбувається через розвиток моральних і емоційно-вольових рис і якостей, удосконалення розумових здібностей і процесів, фізичне зміцнення свого здоров'я й формування потреби в тверезому функціонуванні.

Результатом соціального виховання є оновлена соціальність наркозалежного, що виявляється в суб'єктній активній позиції наркозалежного стосовно себе та свого життя.

Наступною складовою є соціальна адаптація й соціальна реабілітація наркозалежних осіб як напрям соціально-педагогічної роботи з ними в середовищі ресоціалізації. Так, змістом *соціальної адаптації* наркозалежних до середовища ресоціалізації визначено: забезпечення сприятливих умов для пристосування наркозалежних до ізольованого середовища (забезпечення можливості самореалізації наркозалежного у змінених умовах життєдіяльності в інтелектуальному, фізичному, соціальному, психологічному

аспектах; підвищення адаптаційного потенціалу та ресурсів наркозалежного; виявлення джерел і причин соціальної дезадаптації; регуляцію та корекцію стосунків наркозалежних із суб'єктами соціального середовища, зокрема із членами родини) [6, с. 63]; адаптацію середовища до індивідуальних потреб наркозалежних (через створення сприятливих умов для реалізації потреб наркозалежних осіб, забезпечення психологічно-сприятливих умов під час перебування наркозалежного в абстинентному періоді, так званому "карантині").

Змістом *соціальної реабілітації* є: ліквідація патологічних змін, що порушували нормальну життєдіяльність наркозалежних; забезпечення умов для максимальної компенсації деформацій, які виникли внаслідок психологічної кризи в наркозалежній особі, що дасть змогу отримати гармонійний фізичний і соціальний розвиток особистості; поновлення функціонування наркозалежного у фізіологічному, психологічному, соціальному, педагогічному, юридичному аспектах (стабілізація фізіологічного стану, психоемоційної рівноваги, задоволеність соціальним статусом і становищем у групі тощо). Зауважимо, що допомогу з реабілітації надають у центрах соціальної реабілітації, спеціалізованих соціальних осередках, і вона може містити різноманітні методи, спрямовані на зміну способу життя.

Аналіз наукової літератури [4; 6] дав змогу виділити основні складові реабілітації наркозалежних осіб:

- лікувально-діагностична та відновлювальна терапія, спрямована на зняття абстинентного синдрому, виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення наркозалежної особи до нормальної життєдіяльності; профілактика ускладнень і рецидивів залежної поведінки, що, по суті, належить до медичної або фізіологічної реабілітації;

- відновлення та корекція психологічних якостей, властивостей наркозалежної особи, створення сприятливих умов для розвитку й утвердження наркозалежної особистості, які допускають відновлення втрачених здібностей особистості як вияв її пластичності; допомога у відновленні психічних станів, які було порушено внаслідок травмувальної дії різних факторів і які становлять психологічну реабілітацію;

- відновлення соціального досвіду та встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя; поновлення соціального статусу; інтеграція до відкритого соціуму; розширення та поглиблення соціальних контактів із агентами позитивної соціалізації; входження в культурне середовище, відновлення професійних якостей і навичок, соціальних функцій; відновлення соціального середовища та умов життєдіяльності наркозалежної особи, порушених унаслідок деструктивних впливів наркотизації, що за сутнісними характеристиками становлять зміст соціальної реабілітації;

- відновлення (компенсація) порушених функцій організму наркозалежної особистості; відновлення навичок навчання, самообслуговування,

лічби та читання тих наркозалежних осіб, які внаслідок стану здоров'я тривалий час не навчалися або в результаті перенесених психічних травм по-іншому пристосовувалися до процесу навчання, до різних видів діяльності, що мають характер педагогічної реабілітації;

– запобігання повторній наркотизації; формування моральних цінностей і принципів, позитивного досвіду соціально схваленої поведінки, навичок конструктивного спілкування та взаємодії з іншими людьми, навичок асертивної поведінки; соціально-педагогічна допомога; підтримка наркозалежних у реабілітаційному центрі; соціально-педагогічний супровід післяреабілітаційного періоду; соціально-педагогічна робота з сім'єю; сприяння поверненню наркозалежного в родину; допомога в самовизначенні, що за змістом є соціально-педагогічною реабілітацією;

– відновлення юридичних прав особистості через скасування раніше визнаної вини; консультативна юридична допомога; підтримка наркозалежного під час перебування в суді (за потребою), що становлять юридичну реабілітацію.

Отже, зміст першої складової напряму соціально-педагогічної роботи з наркозалежними зосереджений навколо останніх у реабілітаційному центрі, а також на створенні сприятливих умов для повноцінної та позитивної самореалізації особистості.

Переходячи до змісту другого напряму соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, зауважимо, що процес соціально-педагогічної роботи з наркозалежними – довготривалий, потребує не тільки зусиль суб'єктів у середовищі реабілітаційного центру, а й соціально-педагогічної діяльності поза межами центру. Іншими словами, діяльність соціального педагога розповсюджується й на постреабілітаційний період, який іноді триває від півроку до 1–2, а іноді й декілька років.

Зміст соціально-педагогічної роботи другого досліджуваного напряму полягає в проведенні корекційно-профілактичної роботи, організації соціального супроводу наркозалежних, сприянні налагодженню нормальної життєдіяльності, допомозі в соціальній інтеграції та конструюванні сприятливого середовища життєдіяльності.

Зазначимо, що *корекційно-профілактичний* напрям спрямований на виправлення (заміна негативних властивостей наркозалежних на позитивні), компенсацію (посилення тих якостей або тієї діяльності наркозалежних, які можуть замінити втрачені в результаті наркотизації), стимулювання (активізація позитивних якостей наркозалежних, формування їх цінностей), [5, с. 145], здійснення індивідуального виховного та профілактичного впливу на наркозалежного шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу соціально-психологічних і соціально-педагогічних засобів, тобто здійснення третинної профілактики [5, с. 410].

Змістом *організації соціального супроводу* наркозалежного в постреабілітаційний період є соціально-педагогічна допомога в подоланні життєвих труднощів і підвищення соціального статусу клієнта. Цей напрям ре-

лізується в два етапи: 1) підготовка до самостійної життєдіяльності в соціальному середовищі у вигляді амбулаторного перебування в середовищі реабілітаційного центру, налагодження зв'язків із соціальною службою, членами групи само/взаємодопомоги (групи Анонімних наркоманів), підбір і налагодження контактів із соціальним спонсором (особою, яка мала досвід уживання наркотичних речовин, але довгий час перебуває в тверезості й за потреби може підтримувати наркозалежного); 2) здійснення соціальної опіки, допомоги або патронажу соціальним педагогом або іншими суб'єктами соціальної роботи з метою підтримки здатності наркозалежного до самостійної життєдіяльності в певних соціальних умовах.

Організація соціального супроводу конкретизується в напрямі *сприяння в налагодженні нормальної життєдіяльності* наркозалежних, який реалізується в таких аспектах: підтримка сформованих навичок тверезого та здорового способу життя; допомога у створенні позитивного мікросередовища (дружнього спілкування, спілкування за інтересами, допомога у створенні позитивного сімейного мікроклімату, підтримка соціально значущих зв'язків); допомога в пошуку нового місця роботи або поновленні працевлаштування, сприяння отриманню або продовженню освіти; допомога в організації вільного часу та дозвілля наркозалежних осіб; консультативна допомога з правових, соціально-економічних, побутових питань, представництво й захист інтересів колишнього наркозалежного в державних установах; сприяння толерантному ставленню до наркозалежних у соціальному середовищі.

Висновки. Отже, основними напрямами соціально-педагогічної роботи з наркозалежними в реабілітаційному центрі є діагностика потреб наркозалежних, їх соціальне навчання та виховання, соціальна адаптація до середовища реабілітаційного центру, соціальна реабілітація, а також соціально-педагогічна робота з наркозалежними поза реабілітаційним центром, яка реалізується через корекційно-профілактичну роботу, організацію соціального супроводу, сприяння в налагодженні нормальної життєдіяльності, допомогу в соціальній інтеграції та конструюванні сприятливого середовища життєдіяльності.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо питання методичного забезпечення реалізації розроблених напрямів соціально-педагогічної роботи з наркозалежними в реабілітаційному центрі.

Список використаної літератури

1. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / І. Д. Зверева. – Київ : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
2. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій дітей і сімей : навч. посіб. / А. Й. Капська, І. В. Пеша. – Київ : Центр навчальної літератури, 2012. – 232 с.
3. Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : монографія / Олена Леонидівна Караман ; Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – 448 с.

4. Кутянова И. П. Ресоциализация наркозависимых: социально-психологические аспекты : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ирина Петровна Кутянова. – Санкт-Петербург, 2007. – 249 с.
5. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. / [уклад.: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник]. – Київ : Слово, 2011. – 496 с.
6. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних. – Київ : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 200 с.
7. Мысько Г. Н. Наркологические проблемы в семье: рекомендации по преодолению / Г. Н. Мысько, В. В. Долгий. – Харьков : Коллегиум, 2006. – 139 с.
8. Оржеховська В. М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок : метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – Київ : ІСДО, 1995. – 264 с.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2016.

Романовская Л. И. Направления социально-педагогической работы с наркозависимыми в реабилитационных центрах

В статье раскрыты направления и содержание работы с наркозависимыми в реабилитационных центрах. Разработано содержание реабилитации наркозависимых, выявлены особенности социально-педагогической работы с ними как в среде реабилитационного центра, так и вне центра. Рассмотрены социальное обучение и социальное воспитание наркозависимых как составляющие ресоциализации. Отмечена важность внедрения коррекционно-профилактической работы, организации социального сопровождения наркозависимых, содействия по налаживанию их нормальной жизнедеятельности, помощи в социальной интеграции и конструировании благоприятной среды жизнедеятельности.

Ключевые слова: *социально-педагогическая работа, социально-педагогическая работа с наркозависимыми, реабилитационные центры, ресоциализация.*

Romanovska L. The Direction of Social-Pedagogical Work with Drug-Dependent Personality in Rehabilitation Centers

The article is devoted to the disclosure of the directions and the content of work with drug-dependent personality in terms rehabilitation centers. The content of drug-dependent personality rehabilitation is developed, the features of the social-pedagogical work with this group in the environment of the rehabilitation center and outside the center are identified. The social learning and the social education as the components of drug-dependent personality resocialization are considered.

Social learning involves mastery of knowledge and skills of social development, based on communication between members of social-pedagogical process. Social education as a purposeful process of acquiring new sociality because of the establishment of special conditions (enriched environment resocialization) for drug-dependent personality development and self-fulfillment, limited to a place and time, is defined. The result of social education is an updated drug-dependent person sociality, manifested in the subject active position regarding drug-dependent person himself and his life.

The importance of the corrective-preventive work implementation, the organization of drug-dependent personality social support, the promotion to establish their normal life, the help in social integration and the construction of a favorable living environment are noted.

The corrective-preventive direction on the correction, compensation, promotion, implementation of individual educational and preventive impact on drug-dependent person is aimed.

Key words: *social-pedagogical work, social-pedagogical work with drug-dependent personality, rehabilitation centers, resocialization.*